

Dinko
Peračić

Working with - uvažavanje tradicije u arhitekturi

Razgovor sa Sašom Begovićem / 3LHD

SPLIT, VELJAČA 2008.

↑ 3LHD, snimio: Roberto Orlić

Razgovarali smo sa Sašom Begovićem, arhitektom i partnerom u arhitektonskom uredu 3LHD. Studio je osnovao 1994. zajedno s partnerima Markom Dabrovićem, Tanjom Grozdanić i Silvijem Novakom. Trenutačno u njihovim uredima u Zagrebu i Splitu radi četrdesetak mladih ljudi, nitko stariji od 40 godina. Po obimu i kvaliteti njihov rad predstavlja vodeću arhitektonsku produkciju mlade generacije u Hrvatskoj, prepoznatu i na svjetskoj arhitektonskoj sceni. Njihovo iskustvo temelji se na veliku

broju projektnih zadataka i projekata svih mjerila. Ovom prigodom usmjerili smo se pitanjima arhitektonskog djelovanja u složenu povijesnom i društvenom kontekstu. Nedavni angažman na projektima realiziranim u kompleksnim i slojevitim povijesnim ambijentima: splitske Rive, riječkoga Autobusnog kolodvora, Histrionskog doma i Centra za ples u Zagrebu te prostorne studije za istarske Bale, čini ih relevantnim i zanimljivim sugovornicima o susretu povijesne i suvremene arhitekture.

Saša Begović osnovao je arhitektonski ured 3LHD 1994. godine zajedno s partnerima Markom Dabrovićem, Tanjom Grozdanić i Silvijem Novakom. Trenutačno u njihovim uredima u Zagrebu i Splitu radi četrdesetak mladih ljudi, nitko stariji od 40 godina. Nedavni angažman na projektima realiziranim u kompleksnim i slojevitim povijesnim ambijentima: splitske Rive, riječkoga Autobusnog kolodvora, Histrionskog doma i Centra za ples u Zagrebu te prostorne studije za istarske Bale, čini ih relevantnim i zanimljivim sugovornicima o susretu povijesne i suvremene arhitekture.

Arhitektonski projekti rijetko nastaju potpuno autonomno, iz izolirane kreativnosti pojedinca. U čemu vi nalazite koncepcijsku podlogu za rad na projektima? Postoje li uporišta na kojima razvijate svoje ideje?

Uvijek nam je kontekst pojedinog novog projekta najbitniji. Važne su nam osnovne teme arhitekture, funkcija, konstrukcija i forma, ali mislim da je rad s kontekstom za nas dosta karakterističan. Svaki je od naših projekata poseban, jer svaki odgovara na određeni kontekst. Što je točno kontekst, teško je reći. Kontekst je relativan pojam. Koji put je to topografija, teritorij, koji put urbana matrica. Najbolje se to može objasniti pomoću primjera, npr. riječki Autobusni kolodvor koji je već zbog konteksta bio težak zadatak. Autobusni kolodvor nalazi se u rubnoj urbanoj zoni gdje se blokovska izgradnja susreće s morfologijom hangara i infrastrukturom luke. To su dvije sasvim suprotne energije. Postavljanje terminala kolodvora, elementa od preko 200 m duljine, u zoni luke, negdje iza ograde, gdje nitko ne zna što se nalazi, otvorit će nekoliko tema. Tu ulazimo u intervenciju u tračnice i lučke pogone i u grad koji je lučko-pomorski. Ovdje se radi primarno o infrastrukturnom objektu. Htjeli smo stvoriti urbanost "tamo iza", urbanost koja je odraz strukture grada i nosi memoriju zatečene infrastrukture luke.

Dakle u ovom slučaju kontekst ne čine zatečene kuće, već urbana memorija. Logika upotrebe prostora i urbanizam postaju dominantni.

Da, i koncept rješenja je izrazito urban. Kuća je naseljena infrastruktura i tretirana je kao izduženi trostruki blok s unutrašnjim dvorištima. Time se uklapa i u urbanistički kontekst grada i u kontekst luke. Autobusni se terminal izdužio i time prikopčao na željeznički kolodvor i na luku. Projekt nam se čini bitnim jer otvara novo područje grada i dovodi ljude u nov prostor, stvarajući nove odnose.

Za koje bi se vaše projekte moglo reći da se bave socijalnim kontekstom?

Temu socijalnog konteksta razrađivali smo primjerice na pitanju preuređenja starih zagrebačkih kina u gradskim blokovima koja bi trebala postati generatorima nove urbanosti. Zanimljivo je kako smo došli do preuređenja Kina Lika u Centar za ples. Radili smo prvo studiju o tome što učiniti sa starijim kinima, sada kad se otvaraju multipleksi, kada se napuštaju gradska kina, kada se događaju velike urbane transformacije u predgrađima. Pitanje je bilo koje se nove mogućnosti time otvaraju. Zaključili smo da su kina velik potencijal za grad, ali ne samo zbog tradicije kina i ne zbog toga što bi ti objekti bili izrazito kvalitetni pa ih treba sačuvati. Glavne potencijale vidjeli smo u činjenici da se ona uglavnom nalaze u dvorištima donjogradskih blokova koja se zajedno s njima mogu revitalizirati. Pitanje je zatim bilo što s blokovima, koje sadržaje i na koji način staviti u njih. To se sada dobro vidi u raspravi oko Cvjetnog trga, ali i bilo kojega drugog bloka. Ključnu ulogu odigrao je Vladimir Stojsavljević kada

je predložio da se kina namijene kulturi, posebno nezavisnoj kazališnoj produkciji i plesnoj sceni koja ima izuzetnu tradiciju u Zagrebu. Nakon takve odluke sve je bilo jasnije. Tu je započeo najljepši dio; istraživački rad s plesačima i nezavisnim teatrima na tome što i kako treba napraviti. Netko bi mogao reći: podvalili ste gradu, na izvrsnim lokacijama, nešto što nije profitabilno. Ali, kultura nema cijenu.

Kako je na projektu za splitsku Rivu funkcionirao rad sa “socijalnim materijalom”, da ga tako nazovemo? Evolucija Splita povijest je konfliktata, pregovaranja, inata, nemogućih kombinacija, dišpeta, poništavanja prethodnih slojeva i stvaranja novih nepredviđenih situacija. Odgovor na tako složeno okruženje vjerojatno je u nekoj vrsti prilagodljivosti projekta.

Sve naše prve skice, uvodi u predavanja i izlaganja o Rivi, počinju prikazima raznih socijalnih događanja na Rivi: procesija, maraton, koncert, politički miting, i rečenicom: Ovo je Riva. U evoluciji projekta uvijek postoji nepredvidljivost: nikada ne možemo znati na koji će se način on razviti, što i jest ljepota stvaranja. Imamo vrlo različita iskustva s tim. Na Rivi nije generiran neki nov, dodatni sadržaj, no to možda nije bilo ni potrebno. Međutim, dva dijela projekta sadržavala su novine. Jedan je bio skalinada prema moru, koja je na našu žalost u razradi projekta izbačena, prvenstveno na zahtjev Konzervatorskog odjela u Splitu. To se dogodilo nakon natječaja, u razradi idejnog projekta, kada su se konzervatori predomislili i odlučili sačuvati zidić uz more, što je, naravno, njihovo pravo. Mi smo uvjereni da bi to bio izvrstan novi dio Rive, što potvrđuje zadarska skalinada-orgulje Nikole Bašića i skalini u moru u Veneciji, Carla Scarpe. Skalinada bi bila novo mjesto druženja i sastajanja, a ona je ujedno zamišljena i kao vodozaštitni objekt koji bi lomio jake valove.

Ovako kako je danas izvedena Riva, može li se reći da uređenje prestaje gdje problemi

počinju? Istočno i zapadno od uređene plohe Rive počinju pravi komunalni, programski i oblikovni problemi. Jeste li razmišljali kakav će utjecaj vaš projekt imati na te kontaktne zone?

Jesmo i tu bi trebalo spomenuti jedan *novum* na Rivi, koji još nije izveden i dio je druge faze realizacije projekta. Riječ je o tzv. “turističkoj palači”, ispred Dioklecijanove palače na istočnoj strani Rive. Taj zanemareni modernistički objekt mogao bi postati novim urbanim generatorom. Zamišljeno je preuređenje zgrade, revitalizacija predivne velike terase na njezinu katu, s pogledom na Dioklecijanovu palaču, i podizanje postojećih kafića iz prizemlja, dok bi se u prizemlje na stupovima smjestio turistički informativni centar grada Splita. Naravno, kada se ide dalje od palače, i Pazar i čitav kompleks istočne luke predstavljaju poseban urbani zadatak, i programski i oblikovni, koji je nemoguće riješiti u jedan mah. Isto tako smo i na zapadnoj strani predvidjeli uređenje novog trga s novom suvremenom fontanom, ali problem je i dalje na zapadnoj obali, koja je također usko grlo, pogotovo za projekte koji se tamo predviđaju.

Koja je, po Vašem mišljenju, osnovna kvaliteta ovakva projekta i izgleda nove Rive?

Nakon svih ovih žučnih rasprava teško je to više reći. Je li to suvremeno rješenje? Svakako jest, jer mi ne znamo drugačije raditi. Split je dobio suvremeno i kompletno uređenu glavnu gradsku šetnicu. Sada se mogu postavljati pitanja: a zašto je moralo biti ovako ili onako, zašto jest ili nije ovo? Ja ne znam kako je drugačije trebalo i moglo biti. Napravili smo najbolje što smo znali. Potpuno je sređena sva infrastruktura ispod plohe. Obavljena su sustavna arheološka istraživanja tog područja i prvi se put to čitavo podzemno područje mapiralo. Projekt je poštivao sve uvjete konzervatora. Apsolutno nije napravljeno ništa što bi ugrozilo pronađene arheološke ostatke. Dapače, tražili smo da se pozove Ministarstvo kulture i da nam se daju precizne upute kako postupati s nalazima.

↑ Split, Riva, 2007., snimio: Domagoj Blažević

Koliko su arheološki nalazi i upute konzervatora pomogle konačnoj kvaliteti rješenja?

Arheološki nalazi nisu nikako, jer su iskopavani tijekom izvedbe projekta, a ostale upute jesu značajno utjecale na neke dijelove rješenja. Netko bi mogao reći da smo napravili kompromis, da smo npr. uveli više kamena nego što ga je bilo u projektu i slično. Neke su stvari bile pod utjecajem naknadnih konzervatorskih uputa, što je u ovakvom kontekstu potpuno normalno. U vezi s pročeljem, već u natječajnom radu maknuli smo tende s njih, ali definitivna odluka konzervatora bila je da to mora tako biti u čitavoj dužini pročelja. Mislim da je to dobro, kao i novi/stari položaj *štekata* i njihova organizacija. Zidić je druga priča, jer ga nije preporučio natječajni žiri, već konzervatori naknadno, usred razrade projekta. Na stranu to što i dalje mislim da bi skalina bila bolje rješenje. Problem je možda što se pitanje arheologije otvorilo tijekom gradnje. Svi smo znali da će pod Rivom biti arheoloških nalaza. To je sve, naravno,

trebalo istražiti, prije našeg projekta. Da smo znali unaprijed što se gdje nalazi, vjerojatno bi i naš projekt bio drugačiji. Možda bi bio inspiriran tim povijesnim slojevima koji se nalaze ispod plohe Rive. Kad su istraživanja bila završena i kad se stekao uvid u nalaze, okupila se komisija Ministarstva kulture (M. Domijan, J. Mešić, Z. Wiewegh, N. Cambi i dr.) koja na početku također nije znala kako reagirati. Naš je stav bio: napraviti ćemo što god komisija odluči. Ako odluči da sve bude otvoreno – *in situ* prezentacija nalaza, neka bude, prilagodit ćemo projekt nalazima. Komisija je zaključila velikom većinom, 10:1, da su ti nalazi važni prvenstveno jer pružaju mogućnost da se cjelovito sagleda povijesni razvoj Rive. Tu se pojavila i ideja muzeja Rive u kojem bi se pokazali i interpretirali svi ostaci: antički, kasnoantički, mletački itd. Mislim da je to dobra ideja koju treba realizirati. Zaključeno je kako je same nalaze teško sačuvati s obzirom na to da se nalaze na koti morske razine. Kada bi se otkopali, u njihovoj razi-

ni stvorilo bi se “jezero” u kojem bi bili izloženi propadanju. Komisija je zaključila da osim tragova jugozapadne kule drugo nije vrijedno ni potrebno pokazati, već nalaze treba zaštititi geotekstilom i pijeskom i ponovno zatrpati, što je i učinjeno. U bilo kojem trenutku svi nalazi mogu se kasnije jednostavno otkopati i otkriti. U zaključku komisije navedeno je da će se napraviti oznake kule u razini poda, ali nije rečeno kako, već je to ostavljeno za neku kasniju fazu. Čak je maknuta jedna palma da bi se ostavilo mjesta za neki budući prikaz *in situ* kojim bi se mogli pokazati ostaci kule.

Je li realno da se jednom ostvari takvo rješenje?

Ne znam! Bila je zatražena procjena što bi trebalo učiniti da nalazi na toj koti morske razine “prežive”. Trebao bi se napraviti “bazen” s dvije pumpe i jednim generatorom koji neprestano radi, jer u trenutku kada pumpe prestanu s radom (bočata) voda napuni bazen i uništava nalaze. Zatrpani su bili sačuvani 1700 godina, a sada bi se ovim rješenjem polagano uništili.

Što kažete na reakcije građana na Rivu? Ljudi se žale na repetitiju istih elemenata i monotonost koja iz toga proizlazi. Zašto?

Projektni zadatak bio je uniformiranje. Čak se i nakon natječaja naglašavalo da *šetake* treba uniformirati, što je često rješenje u suvremenoj svjetskoj arhitekturi. Mnogo smo razgovarali o tome trebaju li sve stolice biti različite i trebaju li sve tende biti različitih boja. Kada se pogledaju drugi gradovi, na primjer Barcelona, tamo su na velikim potezima tende i *šetake* uniformirani. Glavne su primjedbe na stupove i *šetake*. Nemoć je osvijetliti sve dijelove Rive uz pročelje bez stupova, posebno zapadni dio koji je širi. Iskoristiti stupove rasvjete za nosače ten-di bilo je potpuno logično. Je li stup mogao biti od titana i tanak kao šibica, što kažu da smo naveli u natječajnom radu, a nije istina, ne znam, možda u nekom drugom vremenu. Za dizajn *šetaka* pozvali smo Numen, najbolje hrvatske suvremene dizajnere. Napravili

su i izvrsne klupe i prilagodili rješenje stolica tome što je *šetkat* nekad bio.

Sada se ponovno formira povjerenstvo za Rivu. Kako mislite da će završiti priča o Rivi?

Ne znam. Mi smo svoje rekli. Kad se projekt izveo, mi smo time rekli više-manje sve. Pojedina sporna pitanja nemaju veze s arhitekturom. To s korištenjem *šetaka*, cijenama i zašto zbog toga na njima nema ljudi, glavno je pitanje. Da na Rivi samo stoje stolice i kada kafići ne rade, sigurno bi se na njima sjedilo. Osim toga treba dopustiti i promicati i druge aktivnosti na Rivi. Može zvučati grubo, ali ne može se anketama projektirati i odlučivati! Mislim da je nemoguće odlučivati o urbanističko-arhitektonskim projektima na takav način. Toga nema nigdje u povijesti arhitekture. Potrebna je demokratičnost u programskoj fazi, ali kada dođemo do dizajna i ukusa, o tome je bespredmetno razgovarati. Jednom se sviđaju pletene stolice, drugom plave, trećem plastične; ovaj više voli debele jastuke, onaj tanje. Prije je 90% stolica na Rivi bilo metalno, ali bi li to nama trebalo nešto značiti? *Šetati* su, u ovom broju, novi elementi na Rivi, nastali posljednjih desetak godina. Riva se uvijek mijenjala i uvijek je bila velika prazna površina koju su ispunjavali ljudi i događaji.

Arhitekt uvijek stoji između prošlosti i budućnosti nekog prostora. On odlučuje koliko stvari ostaje isto i ima mogućnost pokrenuti ih u sasvim novom smjeru. Koja je uloga arhitekta u tom trenutku? Koliko je obveza arhitekata poštovati ono što je nastalo prije, a koliko su dužni promijeniti budućnost?

Arhitektonsko rješenje apsolutno treba biti suvremeno. U povijesnom kontekstu uvijek treba biti izrazito objektivan i pronaći one stvari koje je vrijedno sačuvati. U svakom projektu to je drugačije. Mi to zovemo metodom ugađanja, koji put pojačamo (povijesni) kontekst, koji put smanjimo taj utjecaj.

U Balama ste radili na studiji prostornog razvoja i nizu manjih projekata, pa poznajete

rad u obalnom području. Prema konzervatorskim uputama, prostornim planovima, turističkim strategijama i očekivanjima gostiju očekuje se da nova arhitektura poštuje tradicionalne oblike i rješenja. Kako se to odnosi na vašu arhitekturu?

Svaki je ambijent poseban i svaki projekt treba kretati od lokalnog. Naša je studija specifična i ne može se primijeniti drugdje. Često nam dolaze investitori koji bi htjeli mediteransku, zagorsku, ovakvu ili onakvu kuću. Vodili smo raspravu s jednim mediterancem koji je inzistirao na dorskom stupu. Pokušavali smo ga uvjeriti da se kvaliteta Mediterana može uobličiti i na drugačiji način – elementima kao što su zid, sjena, atrij, kamen itd. Smatram da je podilaženje tradicionalnim oblicima u projektiranju novih građevina potpuno pogrešno. Neki arhitekti rade replike seoskih kuća, cijela nova etno sela. Tako se u povijesti nije radilo. Iz povijesti bi trebalo učiti. Teško se protiv toga boriti. Nas zanimaju, i više inspiriraju, suvremeni zada-

ci i teme, volimo kad se projekt razvija na temelju razgovora s investitorom, odnosno prilagodbom programu i kontekstu. Evolucija je uvijek zanimljiva. Mi volimo raditi sa starijim, a volimo raditi i potpuno novo. No *tabula rasa* je veći problem nego metoda *working with*, kako mi volimo raditi. Tradiciju uvijek smatram pozitivnom. Od nje uvijek želimo naučiti. Ne živce nam ide ideja arhitekt = revolucionar. *Working with* možda je najbolja stvar koja nam se može dogoditi.

Kako to izgleda na projektu za Bale?

Bale su zanimljiva lokalna priča. Lokalno stanovništvo uglavnom radi u Uljaniku ili u TDR-u, kod kuće dozidavaju kat da bi preko ljeta primili turiste, a županijski planovi namijenili su im dvije velike turističke zone na najboljim obalnim lokacijama. Uz to imaju odlične vinograde i maslinike i oko 8 kilometara netaknute obale. Pitanje je bilo što učiniti da sve to sačuvamo, ali i osiguramo da se od toga može zarađivati i dobro živjeti.

↑ Bale, Sportska dvorana, 2007., snimio: Damir Fabijanić

Mnogo smo radili s tim ljudima. Inicijator je gradska uprava koja vrlo pametno vodi stvar. Nisu na brzinu donijeli prostorne planove, već žele pažljivo razmotriti što mogu dobiti od svog prostora, kako iskoristiti stancije, kako usmjeriti turizam. U projektu i dalje imamo teren za golf i turistički resort, ali smo uspjeli smanjiti broj turističkih kreveta na minimum i hotele komprimirati u oblik mediteranskog grada te ih malo odmaknuti od obale. Iskoristili smo maksimalno sve potencijale, pojačali ih. Stare austrougarske tvrđave pretvorit će se u autohtone smještajne jedinice, a na stancijama će se zaposliti obitelji koje će si egzistenciju osigurati poljoprivredom i stočarstvom. To su po meni uspjesi.

Počeli smo razgovarati o tradiciji i stilu. Koliko je stil bitan za sadržaj? Koliko je stil postao elementom funkcije nekog objekta? U gradnji za turizam on postaje možda i najvažniji element funkcije.

Moda je važna. Ona je nešto što se mijenja i stalno reformira, ona utječe na glazbu, umjetnost, arhitekturu itd. No moda može biti i opasna, ako je površna. Koji put je smiješno vidjeti kada studenti na primjer kopiraju stil Kazuyo Sejime. Njezine su japanske kuće prekrasne, ali u našem kontekstu najčešće potpuno neprimjerene. Tako se polako gubi osnova arhitekture. U Japanu smo radili jedan suvremeni paviljon (*paviljon za nastup Hrvatske na izložbi Expo 2005 u Japanu*, op. ur.) koji funkcionira samo na temelju doživljaja i kretanja kroz prostor. Taj paviljon nam je jako drag i nadam se da će arhitektura u budućnosti često tako funkcionirati, kao povremena arhitektura. To nije virtualna, već stvarna arhitektura koju čine samo doživljaji. Tu "stajling" nije bitan, inspirira nas sve oko nas, i sve utječe na nas.

Jedna stvar je inspiracija, druga je stil kao uspostavljeni i prepoznati način oblikovanja. Ne kao osobni stil, već kao globalni, nacionalni ili kao određena škola razmišljanja.

Nacionalni stil? Pomalo je smiješno tražiti hrvatski stil zagrebačke škole arhitekture.

Ona ima specifičnosti, ali teško se može govoriti o nekom jedinstvu. Dobro je da je zagrebačka škola u osnovi politehnika, da daje solidna tehnička znanja. Ljudi koji su izašli iz nje, svi mi, dobili su mnogo. Tehnički su dobro osposobljeni da budu arhitekti. Ali kako na kraju netko gradi, to je stvar osobnosti i daljnjeg razvoja i za to je svatko sam zaslužan.

Spominjali smo paviljon za nastup Hrvatske na Expou 2005 u Japanu. Radite sličan za Expo 2008 u Zaragozi ove godine u interdisciplinarnoj skupini autora. U globalnom kontekstu nacionalne države gube na važnosti, a isticanje nacionalnog identiteta i lokalnih posebnosti, pa tako i sam koncept te izložbe postaju upitnima. Sigurno ste u radu na tome došli do stavova o hrvatskim vrijednostima koje su globalno relevantne.

Baš suprotno: lokalno je i specifično, a time postaje važno i globalno zanimljivo. Mi smo mlada država i još moramo mnogo raditi na svojoj promociji i prepoznavanju vlastitih vrijednosti. Još to ne znamo dobro raditi. Iskustvo bavljenja temom kao što je Hrvatska jako je zanimljivo. U Japanu smo imali općenitu temu: Wisdom of Nature. Unutar nje prepoznali smo kap vode i zrno soli kao nešto zanimljivo za predstavljanje Hrvatske. Osim toga, pitanje je bilo kako i otkuda percipirati Hrvatsku. Otkuda je ona najljepša? Iz zraka! Kao što smo to pokazali u Japanu, tako ćemo pokazati i u Španjolskoj, u filmu Vinca Brešana snimljenom upravo za taj projekt. Japancima su se s ekrana obraćali ljudi s Krke, iz Dubrovnika, s mora, iz Slavonije. To je bio pun pogodak. Najbolje je u tome to što oni nisu o Hrvatskoj dobili senzaciju, već suptilni doživljaj. Gotovo svi su uzeli to "hrvatsko" zrno soli i stavili ga u usta. Imali smo samo 15 minuta da provedemo ljude po paviljonu i pokažemo im nešto o Hrvatskoj. Tako je bilo određeno za cijelu izložbu, da posjetitelj toliko može biti u paviljonu. Nismo puštali promotivni film niti smo stavljali suvenir u ruku, već smo htjeli stvoriti doživljaj smirivanja, mirnoće i mističnosti vode i soli.

Ljudi su to dobro prihvatili. Iz tog iskustva zanimljiv je aspekt povremene arhitekture i posebno dinamičnosti i kinematičnosti. Arhitektura se ne može mjeriti s filmom. Film je toliko zanimljiviji od arhitekture.

U Hrvatskoj je, što zbog nazadne građevinske operative, što zbog relativno malih budžeta za gradnju i prilagodbe arhitekata novim tržišnim uvjetima, uspostavljena praksa projektiranja gotovo bez detalja, uz upotrebu što više standardnih rješenja i lako dostupnih materijala. Jedna je od posebnosti vašeg rada intenzivno bavljenje materijalima i detaljima. Ono je gotovo "interijerski", vrlo doradeno i pedantno. Očito tome pridajete veliku pozornost. Što je izvor tog poriva i koje kvalitete donosi projektima?

Mi naprosto tako razmišljamo. No važnije od materijala i detalja jest ono što čini pomak, ono što čini prostor dobrim. Odnos prema materijalu i detalju dio je kvalitete prostora. Mi smo na interijerima naučili osjećaj za prostor i materijal i takav odnos nam je prirodan. Arhitektura je taktilna. Prikazujemo arhitekturu samo 1:1, koju možemo doživjeti, izgrađenu i realiziranu. Prikazi arhitekture na izložbama uvijek su manjkavi. Svatko može napraviti dobru fotografiju arhitekture ili dobar plakat; ali napraviti dobru kuću, to je nešto drugo.

Mislite li da je danas pitanje vrhunske kvalitete u korisnikovoj recepciji arhitekture?

Da, ali i ne mora biti tako. Klijent je bitan, a sve je u pregovorima. I investitor treba biti na nivou i biti spreman prihvatiti bolje ideje. Sad dolazimo do kuća koje su velikog

mjerila, "kritičnog" zbog limitiranog vremena i budžeta, gdje se u početku treba ograničiti na samo nekoliko bitnih stvari koje će se napraviti dobro. Druge stvari ne smijemo zanemariti, ali one jednostavno ne mogu biti jednako dobre. Ponosan sam što je svaka naša kuća funkcionalno dobra. Kuća mora biti prvenstveno dobra, a ne lijepa.

Koliko vam je važno da kuća na kraju bude lijepa?

Vječni Venustas vs. Firmitas! To je najveća dvojba arhitekture u povijesti. Svi kažemo: meni nije bitno, a na kraju se ipak dođe do fasade, do pojavnosti kuće u kontekstu grada. Kuća se time odražava prema gradu, ne svojom unutrašnjosti. Mi najčešće projektiramo iznutra prema van. Ljepota nije toliko bitna. To je prilično subjektivna kategorija. Što uopće znači "lijepo"? Svaka je kuća u dijalogu s mjestom na kojem je nastala. Ono što pokazuje prema onom koji ju gleda i prema gradu jako je važno. Je li perfektan detalj to što je lijepo? Je li grubi kamen u Istri na našoj sportskoj dvorani u Balama lijep ili nije? Kad dođeš pred njega, on je izrazito hrapav i neuredan, ali pitanje je što mi želimo postići. Dosta toga ipak jest u ljepoti. Kada urednici odlučuju hoće li objaviti projekt, odlučuju prema fotografijama. S druge strane, meni je najljepši bio komentar osobe koja je bila u našem paviljonu u Japanu i pisala o njemu. Iz njezina se teksta vidi da je ona taj paviljon istinski doživjela. Pitali su nas jesmo li mi projektirali i zvuk na mostu u Rijeci. To su stvari koje su iznad ljepote, koje stvaraju začudnost. Taktilnosti i doživljaji mnogo su važniji od ljepote. ✕

SUMMARY: WORKING WITH - THE RESPECT FOR TRADITION IN ARCHITECTURE

 Interview with architect Saša Begović, one of the partners in the 3LHD architectural studio. The architectural production of 3LHD has been recognized worldwide. The architect talks about architectural activities in historical and

sociological context, describing some projects of his studio: waterfront in Split, bus terminal in Rijeka, sports hall in Bale and pavilions for EXPO 2005 and EXPO 2008.